

П'ЕСА-АГІТКА В УКРАЇНСЬКІЙ РАДЯНСЬКІЙ ДРАМАТУРГІЇ

Кінець 1910-х – початок 1920-х років в історії України ознаменувався суттєвими суспільно-історичними зрушеннями, що не могло не позначитися на тогочасному літературному процесі, зокрема на розвитку драматургії.

Із встановленням радянської влади в Україні особливого значення набуває театр, який був найбільш масовим і доступним видом мистецтва та міг вплинути на свідомість глядачів. Внаслідок цього він стає одним з основних знарядь агітації, що зумовлює певний набір чітких вимог до драматичних текстів того часу. Найбільше цим критеріям відповідала п'єса-агітка, яка виникла наприкінці 1910-х років здебільшого для задоволення потреб численних самодіяльних гуртків та фронтових театрів. До аналізу цього типу драматичних творів зверталися більшою мірою радянські критики та літературознавці (М. Доленго, О. Кисіль, Ю. Смолич, Л. Качуренко, Н. Кузякіна та ін.). Серед сучасних науковців можна назвати праці А. Матющенко [3], В. Школи [7], проте здебільшого п'єса-агітка залишається поза увагою вчених. Це й зумовлює актуальність нашого дослідження, мета якого – з'ясувати місце агітаційної п'єси в українській радянській драматургії.

Ю. Смолич зауважував, що виникнення агітки спричинила потреба в примітивній, схематичній драматичній формі, яка «прямо-лінійно й кострубато розв'язувала б поточні гасла дня» [5, с. 156]. Проте критик акцентував на тому, що з'явилися такі п'єси надто пізно, коли глядач уже вимагав більш довершених мистецьких форм. Натомість некваліфіковані автори-початківці не могли створити художньо вартісний драматичний твір, а були здатні лише на «сяке-такє літературне обарвлення газетного матеріалу» [5:158]. Тому особливою популярністю п'єси-агітки не користувалися, професійні театри здебільшого до свого репертуару їх не включали, тож вони

залишалася надбанням самодіяльних гуртків [5, с. 161]. Сценічну перспективу мали тільки найкращі з подібних творів. В основному це були так звані авторські агітки («В червоних шумах» А. Головка, «Люде, чуєте», «Шахтарі», «Чорнозем ожив» Д. Бедзика, «Бунтар», «Дванадцять» М. Ірчана, деякі твори Я. Мамонтова) [5, с. 160]. У цей час були проведені два всеукраїнські конкурси п'єс. На першому було представлено 19 творів, на другому – 140. Проте більшість із них нічим один від одного не відрізнялися, і тільки ті, які здобули перші премії, – «На руїнах минулого» О. Осинського та «Перші хобри» М. Кравченка та Я. Могили – були прийняті до репертуару [5, с. 160 – 161].

Свій внесок у розвиток агітаційної п'єси в Україні зробило й театральне життя в Росії, де одним з найпопулярніших творів стала «Містерія-буф» В. Маяковського, яка являє собою зразок агітаційної драматургії [2, с. 10].

Загалом художній твір у перші роки становлення радянської влади нерідко розглядався не як самостійний естетичний об'єкт, а як засіб ідеологічної пропаганди, а тому агітка як твір, що мав відгукуватися на актуальні проблеми сьогодення, якнайкраще підходив у цій ситуації. Як відзначають дослідники, «агіттеатр став політичним інструментом ідеології, який виконував пропагандистську місію влади й залежав від її директив» [7, с. 94]. Така настанова зумовлювала й тематику, до якої зверталися драматурги. Зокрема, це було зображення боротьби під час громадянської війни, протистояння незаможників та куркулів на селі, взаємини батьків та дітей як уособлення взаємодії старих та нових часів, антирелігійна пропаганда, кримінальні теми, пов'язані із зловживаннями міської або сільської влади, становлення нового побуту. Крім того, окрему групу складають агітки, написані на спеціальне замовлення або до певної дати – Дня Червоної армії, Свята врожаю тощо [5, с. 162]. Прикладом подібних творів можуть слугувати «Перше травня», «Смерть героя» К. Борисова та В. Владимірова.

Основний конфлікт усіх агіток – це протистояння між будівниками нового суспільства та їхніми ворогами, причому ця боротьба відзначається цілковитою непримиренністю [2, с. 11]. Важливим є

те, що у фіналі революційна ідея завжди перемагає, незважаючи на те, чи гине герой. Це вмотивовує загальний оптимістичний настрій такого типу творів, оскільки їхнім авторам властива «безмежна віра в перемогу комунізму» [2, с. 30]. Наприклад, п'єса М. Ірчана «Дванадцять» завершується смертю всіх головних персонажів, проте жоден із них не зневірюється в революційній ідеї й своєю впевненістю надихає оточуючих. Слід відзначити, що цей «ура-революційний стиль» [5, с. 159] зберігається й у подальших радянських драматичних творах. Найяскравішими прикладами можуть слугувати п'єси, написані в 1930-х рр., приміром російська «Оптимістична трагедія» Вс. Вишневського та українська «Загибель ескадри» О. Корнійчука.

Яскрава пропагандистська спрямованість агітаційного театру й незнання авторами-початківцями законів театральної дії спричинили «публіцистично-документальний підхід до творчості», який передбачав добір фактографічного матеріалу до проголошуваних партійних, революційних, політичних гасел [7, с. 95]. Через це в тексті агіток поширеними є тогочасні газетні та мітингові штампи [2, с. 32], переважання в мовленні дійових осіб монологів замість діалогів, чого вимагав характер драматичного тексту. Репліки перетворювалися на довгі виголошення ідейних настанов [7, с. 95].

Як відзначають дослідники, «для персонажів була характерна некоммуникативна мовленнева поведінка, їхні монотематичні висловлювання не передбачали словесної чи дієвої реакції партнера, бо адресат не він, а глядач» [7, с. 95].

Також дослідники відзначили, що у своєму прагненні зруйнувати попередню театральну традицію молоді драматурги зловживали прийомами деструктивного театру [5, с. 159], до яких можна віднести фрагментарність, мозаїчність, монтажність, нерозробленість конфліктів, плакатність, схематизм [7, с. 95], а також надмірну спрощеність, що спричинила наявність надзвичайно обмеженої кількості зображально-виражальних засобів [5, с. 159]. Як приклад можна навести п'єсу М. Лідянка «Перед зміною владарів», у якій картини змінюються без будь-яких переходів, подібно до кінокадрів. Проте варто наголосити, що такі риси агітки наближують її до зразків експресіоністичної драматургії, особливо популярної в той час.

Основний принцип групування персонажів у п'єсі-агітці ґрунтується на опозиції «свій – чужий» [7, с. 95]. Підґрунтям для такого поділу стає основний конфлікт усіх агітаційних творів – протистояння народу та гнобителів. Проте слід зауважити, що характери дійових осіб, так само як і конфлікт, є лише накресленими й детально не розробленими. Особливістю агіток є велика кількість персонажів (як правило, не менше двадцяти), що зумовлене прагненням залучити до вистави якомога більше акторів. Більшість дійових осіб часто є безіменними, вони постають лише соціальними масками. Разом із тим агіткам властиві абстрактно-алегоричні образи. Приміром, Японія, Румунія («Перше травня»), Капітал («Злий і добрий Хем»), Газета («Сількор» О. Рябинова), Воля («Під панським ярмом» В. Антонової) [7, с. 95]. У деяких творах персонажі замість імен мають номери, приміром, у драмі М. Ірчана «Дванадцять» зазначені імена тільки ватажків, натомість інші повстанці лише пронумеровані.

Так само, як і експресіоністичні твори, агітки відзначаються пошуком нового активного героя. Проте, на відміну від експресіоністської драматургії, в агітаційній п'єсі таким героєм стає народ-переможець [2:30]. Негативні персонажі часто змальовані сатирично. Наприклад, в агітці М. Кравченка та Я. Могили «Перші хоробрі» після появи одного з повстанців у панському будинку утворюється така мізансцена: «Піп під столом держить у руках хрест і весь час ним хреститься, німець уліз головою під стілець, офіцер і старшина розбіглися по кутках» [1, с. 11].

Водночас у деяких агітках з'являються ведучі та хор («Перше травня», «Наш побут»), що було характерне ще для грецької трагедії.

Серед інших характерних рис агітаційної п'єси слід назвати народність, інтернаціоналізм, піднесену патетику та декламаційність мови [2, с. 11]. Також у деяких творах знаходимо критику національної ідеї. Зокрема, в п'єсі А. Паніва «Червоний вертеп: травневі інтермедії» один із негативних персонажів – Отаман – співає переобланий гімн України («Згинуть Ради скрізь усі, Як роса на сонці, Запанують лиш пани У нашій сторонці» [4:18]), крім того, в руках у нього жовто-блакитний прапор та тризуб, які він всім пропонує продати чи поміняти [4, с. 18].

З метою залучення найширших робітничих та селянських мас у перші пореволюційні роки пропагувалася «ідея синтезованого театрального дійства з піснями, танцями, пантомімою, плакатами тощо» [7, с. 94]. У таких виставах могли брати участь тисячі учасників. Оскільки театральна сцена була непридатна для подібних заходів, місцем їх проведення ставали відкриті майданчики, міські площі [7, с. 94]. Однією з перших подібних вистав є «Здобуття Бастилії», яка була розіграна на Софіївській площі в Києві в 1919 році [2, с. 27]. Основою такого масового дійства був сценарій, який розроблявся художнім сектором агітполітосвіти й затверджувався партійними органами. Зміст був традиційним для агітаційних п'єс: героїчна боротьба рабів, селян, світового пролетаріату за знищення насильства й експлуатації, за свою свободу. Проте, зважаючи на велику кількість учасників, сценарій являв собою лише основні вузлові моменти, репліки були прописані тільки для головних дійових осіб, усі ж інші мали великий простір для імпровізації [2, с. 28]. Серед особливостей можна також виділити плакатність зображення персонажів, часто алегоричних, декламаторську патетику та агітаційно-мітингову мову. Крім того, часто вводився хор та оркестр [2, с. 29].

Серед агіток не існувало традиційного поділу на трагедію, комедію та власне драму, проте загальне жанрове розмаїття було надзвичайним. Крім уже згаданих календарних постановок, присвячених певній даті, вирізняються агіткампанії, живі газети, концерти-мітинги, політкарнавали, інсценізації, агітсуди, ревію тощо. Іноді авторські жанрові дефініції були більш оригінальними. Наприклад, С. Бондарчук свою п'єсу «Колектив комнезаможників, або Свято врожаю» визначив як агрономічно-агітаційний примітив [7, с. 95].

Одними з найпопулярніших жанрів були інсценізації, або інсценівки. Вони являли собою «театралізування» радянського побуту, приміром, п'єса «Наш побут» [2, с. 32].

Пізніше (кінець 1920 – початок 1921 рр.) з'являються агітсуди, які влаштовувались з приводу найрізноманітніших подій. Спочатку судили історичних осіб – «ворогів революції» (С. Петлюру, Н. Махна). Вони отримали назву «воєнно-польових судів». Після цього з'явилися «моральні суди», у яких засуджували горілку, бруд, вошей,

бур'яни [2, с. 26]. Такі твори мали чітку усталену структуру: послідовні виступи обвинувачення, голови, оборонців та ін.

Також існували твори, які мали риси більш традиційних жанрових форм. Наприклад, п'єсу Я. Мамонтова «До третіх півнів» дослідники визначають як агітаційну мелодраму [3, с. 38].

Незважаючи на бажання молодих радянських драматургів творити абсолютно нове революційне мистецтво, їхня творчість не була позбавлена впливу попередньої драматургічної традиції, а також популярних на той час нових мистецьких напрямів. Зокрема, науковці акцентують на використанні художніх прийомів народного театру [2, с. 11] та символістських, футуристичних, експресіоністичних та інших форм [2, с. 24]. Разом із тим, у деяких агітках наявні сюжети, запозичені з попередніх українських драматичних творів. Наприклад, зав'язка конфлікту в п'єсі М. Лідянка «Перед зміною владарів» подібна до сюжету драми В. Винниченка «Чорна Пантера та Білий Медвідь»: у родині хвора дитина, її треба вивезти на лікування до Італії та, щоб здобути гроші, батько має продати свій науковий винахід ворогам.

Дехто з дослідників визначає п'єсу-агітку, авторську або анонімну, як перший соцреалістичний жанр [3, с. 37], оскільки вона має основні риси такого типу текстів: свідомий герой-революціонер у центрі та його внутрішня колізія, пов'язана з вибором між обов'язком та почуттями; основний конфлікт – боротьба представників народної маси із класовими антагоністами, який розв'язується переходом представників народних мас під впливом свідомого героя-революціонера до свідомих борців за ідеали революції. Прикладом такого твору може слугувати п'єса М. Ірчана «Бунтар» [3, с. 38].

Панування агітаційної п'єси умовно закінчується з появою драми М. Куліша «97», яку теж можна розглядати як агітку, проте набагато якіснішу [5, с. 164]. Разом із тим слід зауважити, що на теренах Західної України драматичні твори такого типу проіснували набагато довше – приблизно до початку 30-х років ХХ століття [6, с. 98].

Загалом варто відзначити, що п'єса-агітка, не залишивши помітного сліду в драматургії, була необхідним етапом розвитку української літератури, тим ґрунтом, на якому пізніше з'явилися більш

художні тексти. Доцільним було б докладніше розглянути жанрові особливості цього типу драматичних творів, що може стати перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

Література

1. Кравченко М. Перші хоробрі (Було так) / М. Кравченко, Я. Могила // Сільський театр. – 1926. – № 1. – С. 3–20.
2. Кузякіна Н. Нарис української радянської драматургії : Ч. I (1917 – 1934) / Н. Кузякіна. – К. : Радянський письменник. – 1958. – 239 с.
3. Матющенко А. Протоканон соцреалізму та українська драматургія 1920-х років / Анжела Матющенко // Слово і час. – 2011. – № 10. – С. 32 – 42.
4. Панів А. Червоний вертеп: травневі інтермедії / А. Панів // Сільський театр. – 1926. – № 2. – С. 16–27.
5. Смолич Ю. Драматичне письменство наших днів (огляд) / Ю. Смолич // Червоний шлях. – 1927. – № 4. – С. 153 – 169.
6. Хороб С. Драматургія Мирослава Ірчана і Ярослава Галана : жанрово-стильові домінанти 20 – 30-х років ХХ ст. / С.І. Хороб // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – Сер. Літературознавство. – 2009. – № 2(6). – С. 93 – 104.
7. Школа В. Функціонування жанру агіт'єси в українській драматургії 20-х років ХХ століття / Школа Валентина // Слово і час. – 2008. – № 2. – С. 93 – 96.

Анотація

К.І. Суховєєнко. П'єса-агітка в українській радянській драматургії.

Стаття присвячена аналізу місця п'єси-агітки в українській драматургії кінця 1910-х – початку 1920-х років. Розглянуто суспільно-історичні умови виникнення та побутування агітки, її зв'язок із діяльністю самодіяльних гуртків і фронтових театрів. Зосереджено увагу на пропагандистській функції театру в пореволюційному суспільстві. Проаналізовано художні риси агітаційних п'єс, зокрема характер конфлікту, особливості персонажів, мовлення. Відзначено певні особливості, спільні для агіток та експресіоністської драматургії: фрагментарність, мозаїчність, монтажність, нерозробленість конфліктів, плакатність, схематизм, надмірну спрощеність. Наголошено на своєрідності жанрового поділу п'єс-агіток, на виділенні таких жанрових різновидів, як календарні постановки, присвячені певній даті, агіткампанії, живі газети, концерти-мітинги, політкарнавали, інсценізації, агітсуди, ревію тощо. Зроблено висновок, що п'єса-агітка, не залишив-

ши помітного сліду в літературі, стала необхідним етапом для подальшого розвитку української драматургії.

Ключові слова: п'єса-агітка, ідеологічна пропаганда, конфлікт, мовлення, агітсуд.

Аннотация

Е.И. Суховеенко. Пьеса-агитка в украинской советской драматургии.

Статья посвящена анализу места пьесы-агитки в украинской драматургии конца 1910-х – начала 1920-х годов. Рассмотрено общественно-исторические условия возникновения и существования агитки, ее связь с деятельностью кружков самодеятельности и фронтовых театров. Акцентировано внимание на пропагандистской функции театра в пореволюционном обществе. Проанализировано художественные черты агитационных пьес, в частности характер конфликта, особенности персонажей, речи. Отмечено определенные особенности, общие для агиток и экспрессионистической драматургии: фрагментарность, мозаичность, монтажность, неразработанность конфликтов, плакатность, схематизм, чрезмерная упрощенность. Подчеркнуто своеобразие жанрового деления пьес-агиток, выделение таких жанровых форм, как календарные постановки, посвященные определенной дате, агиткампании, живые газеты, концерты-митинги, политкарнавалы, инсценизации, агитсуды, ревью и т.д. Сделано вывод, что пьеса-агитка, не оставив заметного следа в литературе, стала необходимым этапом для дальнейшего развития украинской драматургии.

Ключевые слова: пьеса-агитка, идеологическая пропаганда, конфликт, речь, агитсуд.

Summary

E.I. Sukhoveenko. A propaganda play in Ukrainian Soviet drama.

The article deals with the analysis of the place of the propaganda play in the Ukrainian drama of the late 1910s – early 1920s. The socio-historical conditions of the emergence and existence of the propaganda play, its connection with the activities of amateur clubs and frontline theatres are examined. The attention is focused on the propaganda function of the theatre in the post-revolutionary society. Artistic traits of propaganda plays in particular the nature of the conflict, peculiarities of the characters and their speech are analyzed. Certain features, which are common to the propaganda play and expressionist drama such as fragmentation, mosaicism, mounting, undeveloped conflicts, posters, schematics, oversimplisity are defined. Originality of genre division of propaganda plays is

emphasized e.g.: singling out of genre forms, such as calendar settings devoted to a certain date, propaganda campaigns, living newspaper, concert-rallies, political carnivals, staging, propaganda courts, revues, etc. It is concluded that the propaganda play has become a necessary step for the further development of Ukrainian drama though it left no noticeable trace in the literature,

Keywords: propaganda play, ideological propaganda, conflict, speech, propaganda court.